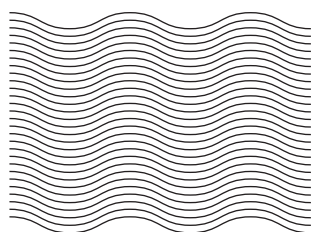
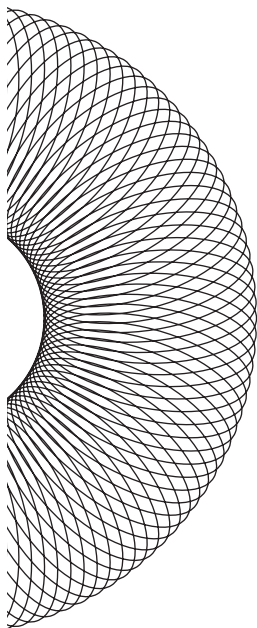

KAPITALEN BOK II

**KARL
MARX**

Forlaget Rødt

Det er andre gang denne delen av Kapitalen er oversatt til norsk. Første gang var for over 80 år siden, da Fram forlag ga ut Erling Falks oversettelse. Mye bra kan sies om den, men den er faktisk ikke fullstendig. Falk tok seg friheten til å forkorte litt her og der, og enkelte steder hopper han over større deler av teksten uten å varsle om det.

Oversetteren Harald Minken følger den tyske utgaven fra Dietz forlag i 1965 nøyaktig. Den er igjen identisk med andre opplag av originalutgaven, som kom i 1893. Men selv om alle deler av innholdet er tatt vare på, har han løst opp og omorganisert de tyngste setningene. Slik har vi fått en bok som vi håper er lett å lese.

Oversetteren har brukt fotnoter i den løpende teksten til å forklare eller kommentere framstillingen der hvor det kan være behov for det. Han har dessuten skrevet to vedlegg som rydder opp der originalteksten trenger det som mest, i kapittel 15 og 21. Disse er lagt bakerst i boka.

Færre og færre nordmenn kan tysk. De som vil lese Marx, er derfor ofte overlatt til engelske oversettelser. Men engelske oversettelser får ofte et oppstyltet preg som gjør Marx vanskeligere enn han er. Det faller lettere å oversette tysk til norsk. Kanskje vil derfor den nye norske oversettelsen også kunne være til nytte i andre nordiske land.

★

Fra 1850-åra til få år før sin død i 1883 arbeidet Marx på Kapitalen. Verket skulle bestå av flere bøker som til sammen utforsket alle sider av kapitalismen. Etter hvert blei det klart at han nok ikke fikk gjort ferdig mer enn de tre første bøkene.

Endelig, i 1867, blei første bok gitt ut. Den handler om kapitalens produksjonsprosess, altså forholdet mellom arbeiderne og kapitalistene i produksjonen, hvordan utbyggingen foregår og hvordan dette klasseforholdet former økonomien og hele samfunnet. Det er denne boka som har hatt den største innflytelsen på ettertida, og det er den folk flest mener når de snakker om Kapitalen av Marx.

Ved Marx' død forelå også andre og tredje bok som utkast, noen deler helt utarbeidet, og andre bare skissert. Dette stoffet blei redigert og utgitt av Engels. Andre bok, kalt kapitalens sirkulasjonsprosess, kom ut for første gang i 1885. En ny utgave, med noen mindre endringer, kom i 1893.

Første bok av Kapitalen handlet om klasseforholdet mellom arbeid og kapital i produksjonen. Kapitalistenes profitt oppstår fordi arbeiderne skaper større verdier på en arbeidsdag enn det de får utbetalt i lønn. Men arbeiderne kan ikke annet enn å selge arbeidskrafta si på denne måten, for de har ingen annen vare å selge, og produksjonsmidlene er helt i hendene på kapitalistene.

I andre bok framstilles kapitalen som et kretsløp. I første fase har kapitalen form av penger som brukes til å kjøpe inn det som trengs til produksjonen, dvs. arbeidskraft og produksjonsmidler. I neste fase er den produktiv kapital, altså selve bruken av arbeidskrafta og produksjonsmidlene til å produsere varer. I tredje fase skal de produserte varene selges, slik at kapitalen igjen får form av penger.

Denne utvidelsen av perspektivet i forhold til første bok innebærer blant annet at tid og rom får en større betydning. Markedene kan befinne seg langt fra produksjonsstedet. Innkjøpene, og spesielt salget, tar tid. Og i den tida, sirkulasjonstida, kaster ikke kapitalen noe av seg. Derfor kan profitttraten økes gjennom å forkorte denne tida. Kapitalismen vil derfor blant annet revolusjonere transporten, utvikle mer effektive internasjonale betalingsformer og redusere lagerkostnadene.

Andre bok gjøre det enda tydeligere enn i første bok at for Marx er verdi, merverdi og kapital noe mer enn bare begreper, utformet til bruk i den politiske diskusjonen om økonomisk politikk, faglig politikk og fordelingspolitikk. Det er sjølstendig virkende krefter som med nødvendighet former den verden vi lever i. Så lenge det finnes kapitalisme, er det disse kreftene som styrer oss alle.

KAPITALEN

Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Buch II.
Etter andre opplag, Hamburg 1893, redigert og utgitt av Friedrich Engels
(Marx Engels Werke. Band 24, Dietz Verlag, Berlin 1963.)

Norsk oversettelse Larvik 2017

Kapitalen bok 2

© Forlaget Rødt!

Oversatt av Harald Minken

Omslag: Marte Teigen

Sats: Laboremus Sandefjord AS

Font: Sabon 10/13,2

Symbol og MT Extra i formelsats

Grafisk produksjon: X-ide as, Fjellhamar

Papir: Munken Print White 90g 1.5

www.marxisme.no

ISBN 978-82-8349-010-7

Boka er også utgitt som e-bok:

ISBN 978-82-8349-011-4

Karl Marx

KAPITALEN

ANDRE BOK: KAPITALENS SIRKULASJONSPROCESS

Oversatt fra tysk av Harald Minken

INNHOOLD

Om oversettelsen	9
Engels' forord	14
Forord til andre opplag	37
Første avsnitt: Kapitalens kretsløp og formskifter	39
Første kapittel: Pengekapitalens kretsløp	39
1. Første stadium. Penger byttes mot varer, $P - V$	40
2. Andre stadium. Den produktive kapitalens funksjon	50
3. Tredje stadium. $V' - P'$	54
4. Kretsløpet som helhet.	66
Andre kapittel: Den produktive kapitalens kretsløp	81
1. Enkel reproduksjon	82
2. Akkumulasjon og reproduksjon i utvidet målestokk	98
3. Akkumulasjon av penger	103
4. Reservefond	106
Tredje kapittel: Varekapitalens kretsløp	108
Fjerde kapittel: Kretsløpets tre former	125
Femte kapittel: Omløpstida	151
Sjette kapittel: Sirkulasjonskostnadene	160
1. Reine sirkulasjonskostnader	160
2. Lagerkostnader	168
3. Transportkostnader	181
Andre avsnitt: Kapitalens omslag	187
Sjuende kapittel: Omslagstid og omslagstakt	187
Åttende kapittel: Fast og sirkulerende kapital	192
1. Formforskjellene	192
2. Den faste kapitalens bestanddeler, fornyelse, vedlikehold og akkumulasjon	206
Niende kapittel: Den forskutterte kapitalens samlede omslag. Omslagstakta	225
Tiende kapittel: Teorier om fast og sirkulerende kapital. Fysiokratene og Adam Smith	233
Elleve kapittel: Teorier om fast og sirkulerende kapital. Ricardo	266
Tolvte kapittel: Arbeidsperioden	282

Trettende kapittel: Produksjonstida	294
Fjortende kapittel: Sirkulasjonstida	306
Femte kapittel: Virkningen av omslagstida på størrelsen av kapitalutlegget	316
1. Arbeidsperioden er lik sirkulasjonsperioden	327
2. Arbeidsperioden er større enn sirkulasjonsperioden	332
3. Arbeidsperioden er mindre enn sirkulasjonsperioden	337
4. Resultater	341
5. Virkningen av prisendringer	348
Sekstende kapittel: Den variable kapitalens omslag	359
1. Merverdiens årsrate	359
2. Den variable enkeltkapitalens omslag	376
3. Den variable kapitalens omslag fra samfunnets synspunkt	381
Syttende kapittel: Merverdiens sirkulasjon	388
1. Enkel reproduksjon	395
2. Akkumulasjon og utvidet reproduksjon	418
Tredje avsnitt: Reproduksjonen og sirkulasjonen av samfunnets total kapital	425
Attende kapittel: Innledning	425
I. Undersøkelsens gjenstand	425
II. Pengekapitalens rolle	429
Nittende kapittel: Tidligere framstillinger av emnet	435
I. Fysiokratene	435
II Adam Smith	439
III Etterfølgerne	472
Tjuende kapittel: Enkel reproduksjon	476
1. Problemstilling	476
II. De to avdelingene av samfunnsproduksjonen	480
III. Omsetningen mellom de to avdelingene:	
I(v + m) mot II _k	483
IV. Omsetningen innafor avdeling II. Nødvendige livsmidler og luksusvarer.	488
V. Formidlingen av vareomsetningen gjennom pengesirkulasjonen	500
VI. Den konstante kapitalen i avdeling I	511
VII. Variabel kapital og merverdi i begge avdelinger	515
VIII. Den konstante kapitalen i begge avdelinger	519
IX. Tilbakeblikk på A. Smith, Storch og Ramsay	525
X. Kapital og inntekt: variabel kapital og arbeidslønn	529
XI. Erstatning av den faste kapitalen	543
XII. Reproduksjon av pengematerialet	569

XIII. Destutt de Tracys reproduksjonsteori	583
Kapittel 21: Akkumulasjon og utvidet reproduksjon	594
1 Akkumulasjonen i avdeling I	597
II. Akkumulasjonen i avdeling II	610
III. Skjematisk framstilling av akkumulasjonen	615
Registerdel	
Litteraturliste	639
Personregister	646
Saksregister	649
Mål, vekt og mynt	658
VEDLEGG 1	659
Nødvendigheten av pengereserver	659
VEDLEGG 2	663
Om utvidet reproduksjon	663

Om oversettelsen

Som kjent fikk Marx i sin levetid bare gitt ut den første av de tre bøkene som Kapitalen skulle bestå av. Det er i år 150 år siden denne første boka kom ut. Det er den som har hatt den største innflytelsen på ettertida, og det er den folk flest mener når de snakker om Kapitalen av Marx.

Etter Marx' død blei andre bok av Kapitalen gjort ferdig av Engels i 1885. En ny utgave, med noen mindre endringer, kom i 1893. Engels' forord fra 1885, som er tatt med i denne norske oversettelsen, forklarer nærmere hvordan han har redigert sammen de mer og mindre uferdige utkastene som Marx etterlot seg. Vår oversettelse er basert på utgava som kom på Dietz forlag i Berlin i 1969, den såkalte MEW-utgava. Det er bare mindre rettelser av trykkfeil og unøyaktigheter som skiller MEW-utgava fra den originale utgava fra 1885.

I vår egen tid er Marx' opprinnelige manuskripter til andre bok gitt ut. De er av stor betydning for Marx-forskningen, men de utgjør ikke noe samlet og avsluttet verk, i motsetning til andre bok slik den blei utgitt av Engels. Det er også boka slik den blei gitt ut i 1985 som har hatt betydning for den vitenskapelige og politiske diskusjonen fra den tid og helt fram til nå. Derfor er det den vi oversetter her.

Prinsippet for oversettelsen har vært å gjengi meningen i alle setninger og avsnitt så nøyaktig som mulig, i et så enkelt språk som mulig. Det innebærer at lange og kompliserte setninger mange steder er brutt opp i sine enkelte deler, og ofte også stokket litt om, for å få det til å flyte logisk. Men alle meningsbærende deler skal være tatt vare på, og helheten av hvert avsnitt skal si det samme som i originalen. Ofte under-

vegs har jeg sjekket hva andre oversettelser, til engelsk, svensk, dansk og norsk, har gjort. Det bildet som da avtegner seg, er at den engelske og danske oversettelsen har vært *for* ordrett, og har beholdt for mye av den opprinnelige setningsbygningen, mens den svenske har vært ledigere, men inneholdt litt flere oversettelsesfeil enn de andre.¹⁾

På ett viktig punkt må jeg si noe om terminologien jeg har brukt. Marx bruker vel nesten aldri begrepet investering. I stedet snakker han enten om å legge ut kapital (et kapitalutlegg) eller å forskuttere kapital (et kapitalforskudd). Jeg føler det ville være en anakronisme å oversette disse uttrykkene, som ofte forekommer mange titalls ganger på hver side, med det mer moderne ordet 'investering'. Likevel har jeg noen steder brukt 'investering', enten for å unngå for mange gjentakelser, eller fordi forskudd eller utlegg ikke passet så bra.

Andre bok har som nevnt også tidligere blitt oversatt til norsk, nemlig av Mot Dag-lederen Erling Falk. Den kom på Fram forlag i flere deler i 1932, 1934 og 1937. Mye godt kan sies om den, men det er særlig tre ting som har gjort det uaktuelt å basere seg på å trykke den opp på nytt. For det første er språkdrakta litt for gammeldags. For det andre er det vanskelig å kjenne igjen mange av begrepene Marx bruker, og som har gått inn i det marxistiske fagspråket etter det. I stedet for 'vareomsetningen', som vel ingen under 50 år veit hva er, bruker vi for eksempel stort sett 'varesirkulasjonen', som kanskje heller ingen bruker til daglig nå, men som er bedre kjent som et marxistisk begrep blant de som har studert litt Marx fra før, hva enten det er på engelsk eller norsk. Men for det tredje har Falk tillatt seg å sløyfe deler av originalen som han mener ikke er så viktige, og det uten å si fra når han gjør det. Et av de ver-

1) David Fernbach har oversatt andre bok til engelsk. Den er utgitt på Penguin Books i 1976. Den danske er oversatt av Kjell Østerling Nielsen og utgitt på Bibliotek Rhodos i 1971. Den svenske er oversatt av Ivan Boman og utgitt på Bo Cavefors Bokförlag i 1971. Det finnes også en utgitt oversettelse av John Takman som jeg ikke har sett på, men som meget vel kan være bedre enn Bomans.

ste tilfellene er kapittel 15, som er 43 sider i vår oversettelse, men bare 7 sider hos Falk.

Flere som har stått bak mer eller mindre fullstendige utgivelser av Kapitalen eller andre verker av Marx, har funnet det nødvendig å skrive meget lange innledninger om hva verket handler om, hvordan det skal forstås, og hva andre har ment om hvordan det skal forstås. Min erfaring er at en slik innledning bare gjør det vanskeligere å komme i gang. I stedet har jeg brukt løpende fotnoter, merket O.a. (oversetterens anmerking), til å forklare spesielt vanskelige steder i teksten eller til å si noen sannhetsord når jeg mener Marx roter det til. For det gjør han noen steder. Men så sier jeg også ifra når det, midt i et avsnitt med kjedelige gjentakelser, plutselig kommer dype innsikter. Jeg har også tillatt meg å sette inn et par vedlegg bak i boka for å forklare noen særlig kompliserte argumenter i kapittel 15 og kapittel 20-21.

En god gjennomgang av andre bok, kapittel for kapittel, er «A Companion to Marx's Capital, Volume 2» av David Harvey. Som geograf er Harvey særlig opptatt av hvordan Marx tar inn det geografiske aspektet av kapitalkretsløpet og kapitalakkumulasjonen i andre bok. Et annet viktig aspekt er tidsaspektet.

Hvis jeg skulle beskrive veldig kort hva denne andre boka bidrar med ut over analysen i første bok, ville jeg framheve at i andre bok utvides perspektivet fra produksjonen til hele kretsløpet. Kretsløpet er runden fra produksjonen til salget av produktet, videre til nytt innkjøp av produksjonsmidler og arbeidskraft, og så igjen en ny runde med produksjon, i samme skala som før eller i utvidet skala. Denne kretsløpsprosessen har et geografisk aspekt (markedsutvidelser, større avstander), et tidsaspekt (forkortelse av produksjonstida og sirkulasjonstida) og et pengeaspekt (behovet for å holde kapitalreserver i pengeform). Et slikt utvidet perspektivet gjør at andre bok oppfordrer leseren til å tenke over flere konsekvenser av det kapitalistiske systemet enn de som sto i sentrum i første bok.

Første bok av Kapitalen har vært oversatt til norsk både av Erling Falk i 30-åra og av Stein Rafoss, Erling Kielland og Tom Rønnow i 80-åra (Oktober forlag 1983). Utvalgte deler av Kapitalen er også utgitt i tre bind på Pax forlag i 1971, med Tom Rønnow som oversetter. Rundt 140 sider av denne teksten er utdrag fra andre bok.

Vi ser vår oversettelse av andre bok som en fortsettelse av Oktobers utgivelse av første bok. Det er markert både i den grafiske utformingen og i behandlingen av noter og registre. Unntaket er det som i første bok blei kalt merknader. De var samlet bak i boka, både i den tyske MEW-utgava og den norske Oktoberutgava. Vi har innarbeidet merknadene blant fotnotene, som altså består av oversetterens anmerkninger (O.a.), de tyske utgavernes merknader og noen få henvisninger som sto som fotnoter også i MEW og Oktober. De få stedene i teksten der Marx viser til forfattere uten å oppgi navn på verket, kan det finnes fra litteraturlista. Derfor har vi sløffet de merknadene i MEW som handler om dette. Språklig er vårt bokmål noe mer radikalt enn særlig Tom Rønnows, men slik får det være.

Oktoberutgava av Kapitalens første bok fra 1983 består av fire separate bind, kalt deler. Disse er seinere, både i 2008 og seinest i en utgave fra 2015, samlet til et stort bind på over 1000 sider. Disse utgavene har gjennomløpende sidenummerering, men gjengir også sidetallet i den aktuelle delen fra 1983 øverst på hver side. Her og der i den foreliggende *andre* bok av Kapitalen har vi vist til første bok. Vår henvisning er da alltid til en av delene i Oktoberutgava fra 1983. Omregning til sidetallet i 2008- eller 2015-utgava kan gjøres slik:

Sidetall mellom 7 og 217 i del 1 tilsvarer samme sidetall i 2015-utgava.

Sidetall mellom 5 og 242 i del 2 tilsvarer samme sidetall pluss 218 i 2015-utgava.

Sidetall mellom 5 og 241 i del 3 tilsvarer samme sidetall pluss 460 i 2015-utgava.

Sidetall mellom 5 og 255 i del 4 tilsvarer samme sidetall pluss 702 i 2015-utgava.

Høyere sidetall enn 962 i 2015-utgava utgjøres av registeret, som i 1983-utgava er siste del av del 4, med sidenummer fra 257 til 316.

En stor takk går til Oscar Dybedahl, som har lest igjennom hele oversettelsen og kommet med kommentarer og rettelser. Gjenstående feil og uklarheter må jeg likevel ta ansvaret for sjøl. Men den som skal ha hovedæren for at boka har kommet i havn, er Erik Ness. Fra ideen om dette kom opp første gang for ganske mange år siden, har han oppmuntret meg, fulgt meg opp, og «restartet meg» om nødvendig. Han har også sørget for hele det praktiske arbeidet med utgivelsen.

Jeg går nå videre og oversetter tredje bok av Kapitalen. Hvor langt jeg kommer, kommer ikke bare an på helsa, men også om jeg klarer å bli mer fortrolig med attenhundretallets forretningspraksis og terminologi, spesielt når det gjelder oppgjørsformer, bankvesen, veksler og verdipapirer. Det er langt fra sikkert.

Oslo, februar 2017

Harald Minken

Engels' forord

Å gjøre andre bok av Kapitalen ferdig til trykking var ingen lett oppgave. På den ene sida skulle den så langt som mulig framstå som et sammenhengende og avsluttet verk, men på den andre sida måtte den også framstå som forfatterens eget verk, uten utgiverens medvirkning. Oppgava blei desto vanskeligere fordi det fantes så mange utkast, de fleste av dem fragmentariske. Bare et eneste utkast (Manuskript IV) var helt klargjort for trykking, så langt det gikk. Det var til gjengjeld for det meste foreldet på grunn av seinere omskrivninger og tilføyelser. Når det gjaldt det saklige innholdet, var mesteparten av materialet stort sett ferdig utarbeidet, men med språket var det verre. Det var slik Marx pleide å utarbeide sine utkast: i en uvøren og muntlig stil, ofte med saftige humoristiske uttrykk og vendinger. Engelske og franske faguttrykk forekommer ofte, og hele setninger, eller til og med hele sider, kunne være på engelsk. Tankene var skrevet ned i den form de utviklet seg i forfatterens hode. Ved siden av partier der framstillingen var uttømmende, fantes det andre like viktige partier som bare var antydnet. Materiale for å illustrere de beskrevne forholdene var samlet sammen, men ikke ordnet eller nærmere utarbeidet. I hastverket etter å komme til neste kapittel, var det på slutten av kapitlene ofte bare et par korthogde setninger som skulle markere hvordan framstillingen skulle sluttføres. Endelig har vi den velkjente handskrifta. Mange ganger var den uleselig til og med for forfatteren sjøl.

Jeg har nøydt meg med å gjengi manuskriptene så ordrett som mulig. Stilen har jeg bare endret der Marx sjøl ville gjort det. Avklarende tilføyelser og overganger har jeg bare satt inn

når det var absolutt nødvendig og det ikke var tvil om hva meningen skulle være. Ved minste tvil om hvordan en setning skulle forstås har jeg heller gjengitt den helt ordrett. Til sammen utgjør mine tilføyelser og omarbeidinger mindre enn ti trykksider. De berører bare forma, ikke innholdet i teksten.

Den store mengden håndskrevet materiale til andre bok som Marx etterlot seg, viser hvor usedvanlig samvittighetsfullt, og med hvilken streng sjølkritikk, han strevet etter å utarbeide sine store økonomiske oppdagelser ned i minste detalj før han offentliggjorde dem. Gjennom nye studier fikk han hele tida ny viten om emnene han skreiv om, og hans sjølkritiske innstilling medførte derfor at han bare sjelden kom til et punkt hvor framstillingen både i form og innhold ga et dekkende bilde av det han visste. Dette materialet består av følgende:

Først et manuskript kalt «Til kritikken av den politiske økonomien», 1472 kvartsider i 23 hefter, skrevet fra august 1861 til juni 1863. Det er fortsettelsen av første hefte med samme tittel, som kom ut i Berlin i 1859.¹⁾ På side 1-220 (hefte I til V), og deretter på side 1159-1472 (hefte XIX til XXIII), behandler dette manuskriptet de samme emnene som blei undersøkt i første bok av Kapitalen, helt fra forvandlingen av penger til kapital og til slutten. Dette er den første redigerte versjonen av Kapitalens første bok. Side 973-1158 tar for seg kapital og profitt, profittraten, kjøpmannskapital og pengekapital, altså emner som seinere er behandlet videre i manuskriptet til tredje bok. Emner som er behandlet i andre bok, og langt seinere også i tredje bok, har derimot ennå ikke fått noen samlet behandling i dette manuskriptet. De tas opp her og der i avsnittet som utgjør mesteparten av manuskriptet, nemlig på side 220-972 (hefte VI til XV) i det som kalles «Teorier om merverdien». Dette avsnittet inneholder en utførlig kritisk historisk gjennomgang av det sentrale punktet i den politiske økonomien, nemlig merverditeorien. Med polemisk brodd mot tidligere teorier utvikler Marx i dette avsnittet også de fleste av

1) Tilsvaret grovt sett kapittel 1-3 av første bok av Kapitalen. Finnes ikke på norsk. O.a.

emnene som seinere blei grundigere behandlet i manuskriptene til andre og tredje bok. Etter at de tallrike stedene som allerede er klargjort til bruk i andre og tredje bok, er tatt ut, vil jeg vurdere å offentliggjøre den kritiske delen av dette manuskriptet som Kapitalens fjerde bok.²⁾ Enda så verdifullt dette manuskriptet er, så er det ikke mye av det som kunne innpasses i den foreliggende utgava av andre bok.

Det neste manuskriptet som Marx skreiv, er manuskriptet til tredje bok. Det er i alle fall for det meste skrevet i 1864 og 1865. Etter at det i all hovedsak var ferdig, gikk han i gang med å utarbeide første bok, altså det bindet som blei gitt ut i 1867. Manuskriptet til tredje bok arbeider jeg nå med å klargjøre for trykking.

Fra perioden etter utgivelsen av første bok foreligger det en samling av fire manuskripter i folio til bruk for andre bok. De er nummerert fra I til IV av Marx sjøl. Av disse stammer manuskript I, på 150 sider, antakelig fra 1865 eller 1867. Det er den første sjølstendige, men mer eller mindre fragmentariske bearbeidingen av andre bok med sin nåværende innholdsfortegnelse. Heller ikke her var det noe som kunne brukes. Manuskript III er dels en sammenstilling av sitater og henvisninger til Marx' notathefte. De fleste angår første del av andre bok. Delvis består manuskriptet også av enkelte punkter som er mer grundig bearbeidet, nemlig kritikken av det Adam Smith har skrevet om fast og sirkulerende kapital og om kilden til profitt. Videre består det av en framstilling av forholdet mellom merverdiraten og profittraten, men det hører med til tredje bok. Henvisningene ga lite nytt, og den detaljerte utarbeidelsen var foreldet i forhold til nyere versjoner, slik at det aller meste ikke lot seg bruke. Det gjelder både stoffet som var ment for andre bok og tredje bok. – Manuskript IV er en trykkeklar ver-

2) Engels kom aldri så langt at han fikk gitt ut manuskriptet «Teorier om merverdien» som fjerde bind av Kapitalen. Det blei første gang utgitt av Karl Kautsky i 1905-1910, visstnok, ifølge utgiverne av Marx-Engels-Werke (MEW), med vilkårlige endringer, utelatelser og omstokking. MEW-versjonen på tysk blei utgitt fra 1956 til 1962.

sjon av første avsnitt av andre bok og av første kapitel av andre avsnitt. Det har jeg brukt der det var meningen at det skulle inn. Siden det hadde en mer fullkommen form enn manuskript II, kunne det med fordel legges til grunn for denne delen av boka, sjøl om det åpenbart var skrevet tidligere. Det var nok å ta med noen spredte tillegg fra manuskript II. – Dette manuskriptet er den eneste versjonen vi har av andre bok som i alle fall delvis er ferdig utarbeidet, og det stammer fra 1870. Notatene til den endelige bearbeidelsen, som jeg kommer tilbake til lengre ned, sier da også uttrykkelig at «andre bearbeiding må legges til grunn».

Etter 1870 blei det på nytt en pause, hovedsakelig av helsemessige årsaker. Som vanlig brukte Marx denne tida til studier. De omfattet landbruksvitenskap, forholdene på landsbygda i Amerika og særlig i Russland, pengemarkeder og bankvesen, og dessuten naturvitenskapelige emner: geologi, fysiologi, og særlig sjølstendige matematiske arbeider. Alle disse emnene er behandlet i tallrike notatbøker fra denne tida. I begynnelsen av 1877 føler han seg igjen såpass frisk at han vender tilbake til sitt egentlige arbeid. I slutten av mars 1877 har han laget referater og notater i tilknytning til alle de fire ovenfor nevnte manuskriptene, til bruk ved enda en ny bearbeiding av andre bok. Begynnelsen av dette arbeidet foreligger i form av manuskript V på 50 foliosider. Det omfatter de første fire kapitlene, men er enda ikke særlig gjennomarbeidet. Vesentlige punkter behandles i noter under teksten, og stoffet er snarere samlet enn siktet. Men dette er den siste fullstendige bearbeidningen av denne den viktigste delen av første avsnitt. – Første forsøk på å lage et trykkeklart manuskript av dette er manuskript VI, som stammer fra etter oktober 1877, men før juli 1878. Det er på bare 17 kvartsider, og omfatter mesteparten av første kapitell. Et andre og siste forsøk er manuskript VII, datert 2. juli 1878. Det er på bare 7 foliosider.

Omtrent på denne tida ser det ut til at Marx blir klar over at om ikke helsa hans blir drastisk bedre, vil han aldri klare å fullføre andre og tredje bok i en form som han sjøl vil være for-

nøyd med. Faktisk bærer manuskriptene fra V til VIII bare så alt for ofte preg av kampen mot sjukdommen som holdt ham nede. Den vanskeligste delen av første avsnitt hadde han bearbeidet på nytt i manuskript V. Med unntak av kapittel 17 bød verken resten av første avsnitt eller noen del av andre avsnitt på særlige teoretiske vanskeligheter. Tredje avsnitt derimot, om reproduksjonen og sirkulasjonen av samfunnets totalkapital, trengte sårt til å bli omarbeidet, slik han så det. I manuskript II hadde nemlig reproduksjonen først blitt behandlet uten å ta hensyn til pengesirkulasjonen som formidlet prosessen, og deretter en gang til, denne gangen med hensyn på pengesirkulasjonen. Denne oppdelingen måtte fjernes og hele avsnittet omarbeides, slik at det gjenspeilte forfatterens utvidede perspektiv. Slik oppsto manuskript VIII, et hefte på bare 70 kvartsider. Men om man sammenlikner tredje avsnitt slik det nå foreligger trykt, og trekker ut de delene som stammer fra manuskript II, ser man hvor mye Marx klarte å få med på disse få sidene.

Men også dette manuskriptet er bare en foreløpig behandling av emnet. Det det først og fremst dreide seg om der, var å få skrevet ned og videreutviklet de nye innsiktene i forhold til manuskript II, uten å hefte seg opp i det som det ikke var noe nytt å si om. Men en viktig del av kapittel 17 i andre avdeling blir også trukket inn og utvidet. Denne delen griper også til en viss grad over i tredje avdeling. Den logiske rekkefølgen i framstillingen blir ofte brutt opp, og behandlingen er stedvis ufullstendig. Spesielt mot slutten er den ganske fragmentarisk. Men det Marx ville få sagt, har han på den ene eller andre måten sagt der.

Dette er det stofftilfanget som Marx kort før sin død ga sin datter Eleanor beskjed om at jeg skulle «gjøre noe» med. Jeg har tolket oppdraget snevert: Der hvor det på noen måte lot seg gjøre, har jeg innskrenket meg til å velge mellom de forskjellige utkastene som dekket det samme emne. Og da har jeg alltid brukt den siste versjonen som grunnlag for sammenlikningen med de eldre versjonene. Første og tredje avsnitt var de eneste som bød på virkelige, dvs. ikke bare reint tekniske

vanskeligheter. De var til gjengjeld ikke små. Jeg har forsøkt å løse dem utelukkende i forfatterens egen ånd.

Stort sett har jeg oversatt alle fremmedspråklige sitater i teksten som skal tjene til å underbygge faktaopplysninger, eller dersom vi kan anta at alle som vil studere saka grundigere, vil kunne finne fram originalen. Det gjelder for eksempel sitatene fra Adam Smiths hovedverk. Bare i kapittel 10 var det ikke mulig å gjøre det på denne måten, for der er det den engelske originalen som blir kritisert direkte. Sitatene fra første bok av *Kapitalen* viser til andre opplag – det siste Marx som Marx fikk oppleve.³⁾

En første bearbeiding av tredje bok foreligger i manuskriptet «Zur Kritik». I tillegg til det, de delene av manuskript III som jeg allerede har nevnt, og noen korte notater spredt rundt i notatbøker med utdrag fra ulike verk, finnes bare foliomanuskriptet fra 1864-1865 og et hefte fra 1875 med tittelen «Forholdet mellom merverdiraten og profitttraten», med en matematisk behandling av emnet (i likninger). Arbeidet med å gjøre denne boka klar til trykking går raskt framover. Så vidt jeg nå kan bedømme, vil det for det meste bare by på tekniske problemer, med unntak av enkelte, riktignok svært viktige, avsnitt.

*

Jeg benytter anledningen her til å tilbakevise en anklage som har vært rettet mot Marx, først forsiktig og sporadisk, men som nå, etter hans død, er framstilt av de tyske katetersosialistene og statssosialistene som et ubestridelig faktum.⁴⁾ Det heter

3) Dette gjelder naturligvis ikke i den foreliggende norske utgava, der alle henvisninger til første bok er til Oktober forlags utgave fra 1983 (gjennomtrykt med samme sidetall i 2008).

4) Katetersosialister og statssosialister er fellesnavn på borgerlige politiske og økonomiske tankeretninger som oppsto i Tyskland i 1870-åra. Katetersosialistene omfatter blant annet Gustav Schmoller, Lujo Brentano, Adolph Wagner, Karl Büchner og Werner Sombart. Statssosialistene var tilhengere av Bismarck og den prøyssiske regjeringens reformer, slik som nasjonalisering av jernbanen, eller det planlagte tobakks- og brennevinsmonopolet, som det aldri blei noe av. Marx kritiserte statssosialismen blant annet i *Det kommunistiske manifest* og i *Kritikk av Gothaprogrammet*. (Basert på opplysninger fra fotote i den engelske utgava av andre bok av *Kapitalen*. O.a.)

seg nemlig at Marx skal ha plagiert Rodbertus. Jeg har allerede sagt det mest nødvendige om dette på et annet sted,⁵⁾ men nå kan jeg for første gang framlegge avgjørende bevis i saka.

Så vidt jeg veit dukker denne anklagen første gang opp på side 43 i R. Meyers «Fjerdestandens frigjøringskamp».⁶⁾ Om Rodbertus' verker helt tilbake fra 1830-åra sies det der: «Det er fra disse verkene Marx beviselig har hentet mesteparten av sin kritikk.»

Om det ikke skulle dukke opp andre opplysninger i saka, kan jeg vel gå ut fra at «beviseligheten» av denne påstanden ikke består i annet enn at Rodbertus sjøl har forsikret herr Meyer om at dette er tilfelle. I 1879 står Rodbertus fram i egen person og skriver slik til J. Zeller om sin avhandling «Bidrag til forståelsen av vår økonomiske tilstand»⁷⁾ fra 1842: «Man vil se at samme tankegang» (som i avhandlingen fra 1842) «er benyttet av Marx på en ganske elegant måte, riktignok uten å sitere meg.»⁸⁾

Utgiveren av Rodbertus' etterlatte skrifter, Th. Kozak, gjen-tar det samme i sin innledning til Kapitalen av Rodbertus (Berlin 1884, side 15). I «Brev og sosialpolitiske avhandlinger av Dr. Rodbertus-Jagetzow», utgitt av R. Meyer i 1881, sier så Rodbertus rett ut at «i dag innser jeg at jeg er plyndret av Schäffle⁹⁾ og Marx, uten at jeg engang er nevnt» (brev nr. 60, side 134).

5) Nemlig i forordet til den tyske utgava av Marx' verk «Filosofiens elendighet». («Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons Philosophie des Elends», oversatt til tysk av E. Bernstein og K. Kautsky, Stuttgart 1885.) Marx skreiv opprinnelig boka på fransk i 1847. (Opplysningen bygger på fotnoter i den engelske og danske utgava av andre bok av Kapitalen. O.a.)

6) Originaltittel: Emancipationskampf des vierten Standes.

7) Originaltittel: Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände.

8) På dette punktet viser Engels til et tidsskrift utgitt i Tübingen, nemlig Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, side 219 i årgang 1879. Sammenhengen er her at brevet fra Rodbertus til Zeller, datert 14.mars 1875, blei offentliggjort for første gang i dette tidsskriftet. Rodbertus sjøl døde seinere samme år. Det ser ikke ut til at Engels var klar over det. (Opplysningene bygger på fotnoter i den engelske og danske utgava av andre bok av Kapitalen. O.a.)

9) Albert Eberhard Schäffle. Betegnes på Wikipedia som en forløper for Hayek og von Mises. Hans verk «Die Quintessenz des Sozialismus» og «Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie» finnes på nett. O.a.

Et annet sted i samme bok er Rodbertus mer konkret: «Hva som er kilden til kapitalistens merverdi har jeg vist på stort sett samme måte som Marx, bare kortere og klarere, i mitt tredje sosiale brev» (brev nr. 48, side 111).¹⁰⁾

Marx visste aldri noe om alle disse plagiatanklagene. I hans eksemplar av «Frigjøringskampen» var bare kapitlet om internasjonale oppskåret. Resten har jeg sjøl skåret opp etter hans død.¹¹⁾ Tidsskriftet fra Tübingen så han aldri, heller ikke fikk han noen gang kjennskap til Meyers «Brev osv.». Sjøl blei jeg først i 1884 vennligst gjort oppmerksom på setningen om plyndringen av herr Meyer sjøl. Brev nr. 48, derimot, kjente Marx til, ettersom herr Meyer hadde vært så vennlig å gi originalen til Marx' yngste datter. Marx, som hadde hørt noe hemmelighetsfull visking og tisking om at den hemmelige kilden til hans teori var Rodbertus, viste det til meg med en bemerkning om at nå hadde han endelig førstehånds opplysninger om hva det var Rodbertus sjøl hevdet. Var det ikke annet enn det som sto der, så var det greit nok for ham – og om Rodbertus mente at hans egen framstilling var kortere og klarere, så fikk han beholde den gleden. Faktisk mente han at med dette brevet fra Rodbertus var hele saka avklart.

Det hadde han all grunn til å anta, siden hele Rodbertus' literære virksomhet var ukjent for ham fram til rundt 1859. Det veit jeg positivt. Men på den tida hadde han sjøl fullført sin egen «Kritikk av den politiske økonomien», ikke bare i grunntrekk, men ned til de viktigste detaljene. Hans begynte sine økonomiske studier i 1843 i Paris med de store engelskmennene og franskmennene. Av tyskerne kjente han bare Rau og List, og hadde ikke lyst på mer av dem. Verken Marx eller jeg hadde hørt et ord om Rodbertus før i 1848, da vi fant det nødvendig å offentliggjøre en kritikk i *Neue Rheinische Zeitung* av

10) Det tredje av Rodbertus' «Sosiale brev til von Kirchmann», der han framsetter sin renteteori i polemikk mot Ricardo, blei publisert i Berlin i 1851.

11) Bøker i gamle dager var ofte innbundet slik at to og to ark hang sammen. Kjøperen måtte bruke en pennekniv eller brevåpner for å skille arkene slik at det blei mulig å lese det som sto på de motstående sidene. Det kaltes å åpne eller skjære opp boka. Slik var det da. O.a.

hans taler som representant for Berlin og hans handlinger som minister. Vi var så uvitende at vi måtte spørre representantene fra Rhinland hvem det var, denne Rodbertus som så plutselig var blitt minister. Men heller ingen av dem sa noe om hans økonomiske skrifter. Men at Marx, uten hjelp av Rodbertus, allerede den gang godt visste, ikke bare *hvor* merverdien til kapitalistene kommer fra, men også *hvordan*, er «Filosofiens elendighet» fra 1847 et bevis på, sammen med foredraget om lønnsarbeid og kapital som han holdt i Brussel i 1847, og som blei trykt i Neue Rheinische Zeitung nr. 264-269 i 1849. Først fram mot 1859 fikk Marx gjennom Lassalle kjennskap til at det også fantes en økonom ved navn Rodbertus, og gikk og fant hans «tredje sosiale brev» på Britisk Museum.

Slik er det saka henger sammen. Men hvordan er det med innholdet som Marx skal ha «plyndret» fra Rodbertus, som han sa? «Hva som er kilden til kapitalistens merverdi», sier Rodbertus, «har jeg vist på stort sett samme måte som Marx, bare kortere og klarere, i mitt tredje sosiale brev».

Kjernepunktet er altså merverditeorien. Hva annet hos Marx som Rodbertus' kan kreve eiendomsrett til, er da heller ikke lett å si. Rodbertus erklærer altså her at han er den virkelige opphavsmannen til merverditeorien, som Marx så skal ha plyndret fra ham.

Og hva sier så det tredje sosiale brevet om hvordan merverdien oppstår? Ganske enkelt at renta (han slår sammen grunnrente og profitt) ikke oppstår ved et påslag på vareverdien, men «som et fradrag i arbeidslønna, med andre ord fordi arbeidslønna bare utgjør en del av produktets verdi.» Dersom arbeidsproduktiviteten er høy nok, sier han, «behøver arbeidslønna ikke være like stor som den naturlige bytteverdien til produktet, og dermed blir det nok til overs for å erstatte kapitalen og betale rente.»

Her forteller han oss ikke hva det er for en «naturlig bytteverdi» som ikke er stor nok til å erstatte kapitalen, altså erstatte verdien av råstoffene og dekke kapitalslitet.

Heldigvis er vi i den situasjon at vi kan konstatere hva slags inntrykk denne epokegjørende oppdagelsen til Rodbertus gjorde på Marx. I manuskriptet «Zur Kritik osv.» finner vi i hefte 10, på side 445 og videre, en digresjon: «Herr Rodbertus. En ny grunnrenteteori». ¹²⁾ Grunnrenteteorien er det eneste han har merket seg fra det tredje sosiale brevet. Rodbertus' merverditeori generelt avfeier han den med følgende ironiske bemerkning: «Herr Rodbertus undersøker først hvordan det ville sett ut i et land hvor grunneiendom og kapitaleiendom ikke var atskilt, og kommer da til det *viktige* resultat at renta (som er hans betegnelse på hele merverdien) da bare ville være lik det ubetalte arbeidet, eller den produktmengden som det ubetalte arbeidet tilsvarer.»

Den kapitalistiske verden har nå allerede i flere hundreår produsert merverdi, og har litt etter litt også gjort seg tanker om hvordan merverdien oppstår. Det første synspunktet var det som oppstår direkte fra kjøpmannens praksis: merverdien oppstår når kjøpmannen beregner seg et påslag på innkjøpsprisen. Det var det framherskende synet under merkantilismen. Men allerede James Steuart innså at det den ene i så fall vant, tapte nødvendigvis den andre. Til tross for dette spøkte dette synet videre ennå i lang tid, nemlig hos sosialistene. I den klassiske vitenskapen blei det imidlertid fortrent av Adam Smith.

I *The Wealth of Nations*, første bok, kapittel 6, skreiv Smith:

«Så snart kapital har blitt samlet opp i hendene på enkeltpersoner, vil noen av dem naturlig nok bruke den til å sette flittige folk i arbeid, og gi dem råstoffer og livsmidler, slik at de kan få en *profitt* av å selge produktene av arbeidet deres, eller av *det som arbeidet deres har tilføyd verdien av råstoffene... Verdien som arbeiderne tilføyer råstoffene ... løser seg her opp i to deler*, hvorav den ene betaler arbeidernes *lønninger* og den

12) Den delen av manuskriptet Engels kaller «Zur Kritik etc.» der vi finner digresjonen om Rodbertus, kalles nå «Teorier om merverdien». Henvisningen er til del II, kapittel 8. I MEW er det bind 26, del II, side 7-106.

andre utgjør *profitten til brukeren* av hele kapitalen som er lagt ut på råstoffer og arbeidslønner.»¹³⁾

Og noe lenger ned:

«Så snart jorda i et land har blitt privat eiendom, vil jordeierne, som alle andre mennesker, søke å høste uten å så, og kreve rente til og med av det som vokser der naturlig. ... Arbeideren... må *avgi en andel* til grunneieren av det han med sitt *arbeid* har samlet eller frambrakt. Denne andelen, eller – hvilket kommer ut på det samme – prisen for denne andelen, utgjør *grunnrenta*.»

Til dette sier Marx i manuskriptet vi viser til her, «Zur Kritik osv.», side 253: «A. Smith oppfatter altså merverdien – dvs. merarbeidet som er nedlagt i varen *ut over* det betalte arbeidet, arbeidet som har mottatt sin ekvivalent i form av lønn – som det *allmenne* begrepet, som profitt i streng forstand og jordrente bare er underkategorier av.»¹⁴⁾

Videre sier A. Smith i første bok, kapittel 8:

«Når jorda først har blitt privat eiendom, forlanger jordeieren en andel av nesten alt som arbeideren kan dyrke eller samle inn fra den. Grunnrenta hans utgjør *det første fradraget fra produktet av arbeidet som er brukt på jorda*. Men bare sjelden har den som driver jorda nok til å klare seg helt til avlingen er i hus. Vanligvis får han det han trenger til livets opphold ved at forpakteren som han arbeider for, yter et forskudd fra sin kapital. Forpakteren, på sin side, ville ikke hatt ham i arbeid om ikke han fikk *en andel av det gårdsarbeideren produserer*, stor nok til at han får tilbake det han lar lagt ut med en profitt i tillegg. Denne profitten er et *fradrag nummer to* fra det arbeidet som

13) Dette sitatet, og de som følger, har Engels tatt fra Marx' manuskript «Zur Kritik ...», nemlig den delen som seinere blei utgitt som «Teorier om merverdien». Understrekingene stammer ikke fra Smith, men er Marx sine understrekinger i det håndskrevne manuskriptet. De er imidlertid ikke helt nøyaktig gjengitt av Engels.

14) MEW bind 26, del I, side 53.

er ytt på jorda. Et slikt fradrag fra produktet av arbeidet må gjøres for nesten all slags arbeid. I all slags bransjer vil de fleste arbeidere trenge en mester som de arbeider for, og som kan legge ut til råstoffer, arbeidslønn og livsopphold inntil arbeidet er fullført. Mesteren får *en del av arbeidsproduktet*, dvs. verdien som arbeiderne har tilført de bearbeidede råstoffene, og denne andelen er profitten.»

Marx kommenterer (side 256 i manuskriptet): «Her betegner A. Smith altså grunnrente og profitt rett og slett som fradrag i arbeiderens produkt, eller i verdien av produktet, som er lik arbeidet som er tilført råstoffene. Men som A. Smith sjøl tidligere har funnet ut, kan dette fradraget bare bestå av den delen av arbeidet som arbeideren har tilført råstoffene ut over det han har fått betaling for, dvs. ut over arbeidsmengden som bare er en ekvivalent til lønna. Det består altså av merarbeidet, den ubetalte delen av arbeidet.»¹⁵⁾

«Hva som er kilden til kapitalistens merverdi» – og dessuten til jordeierens – det visste altså allerede Adam Smith. Marx sier det åpent allerede i 1861, mens Rodbertus og hans beundrerskare, som nå skyter opp som sopp under statssosialismens milde sommerregn, ser ut til å ha glemt det fullstendig.

«Likevel», fortsetter Marx, «har Smith ikke skilt merverdien som en egen kategori fra de spesielle formene den antar som profitt og jordrente. Derfor er det hos ham, og enda mer hos Ricardo, mange slags feil og mangler i framstillingen.» Denne setningen passer ord for ord på Rodbertus. Hans begrep, 'rente', er rett og slett summen av jordrente og profitt. Om jordrenta har han en helt feilaktig teori, og profitten overtar han uendret slik han finner den hos sine forgjengere. Marx' merverdi er derimot den *allmenne* forma for verdien som eierne av produksjonsmidlene tilegner seg uten en ekvivalent. Den deler seg i de særlige, *forvandlede* formene grunnrente og profitt etter helt egne lover som Marx var den første som opp-

15) MEW bind26, del I, side 56.

daget. Disse lovene vil bli utviklet i tredje bok. Først da vil det vise seg hvor mange mellomledd det trengs for å komme fra forståelsen av merverdien generelt til forståelsen av hvordan den forvandler seg til profitt og grunnrente, altså til lovene for hvordan merverdien fordeles mellom de ulike gruppene i kapitalistklassen.

Allerede Ricardo går mye lengre enn Smith. Han baserte sitt begrep om merverdien på en ny verditeori, som nok fantes i kime hos Smith, men som stadig gikk i glemmeboka når han skulle utarbeide detaljene i teorien. Denne nye verditeorien er seinere utgangspunkt for all seinere økonomisk vitenskap. Ved å bestemme varens verdi som den mengde arbeid som den inneholder, kunne han utlede fordelingen mellom arbeidere og kapitalister av verdien som arbeidet hadde tilført råstoffene, og hvordan den delte seg opp i lønn og profitt (her: merverdi). Han påviste at uansett hvordan størrelsen på de to delene varierte, var verdien den samme. Denne lova var det bare få unntak fra, mente han. Han framsatte til og med noen grunnsetninger om vekselvirkningen mellom arbeidslønn og merverdi (oppfattet som profitt), sjøl om de blei formulert for allment,¹⁶⁾ og påviste at grunnrenta er et overskudd ut over profitten, et overskudd som under visse omstendigheter blir redusert. – Ikke på noen av disse punktene når Rodbertus ut over Ricardo. Motsigelsene i Ricardos teori som førte til den rikardianske skolens undergang, visste han enten ingenting om, eller så kan de bare ha forledet ham til utopiske krav i stedet for økonomiske løsninger. («Zur Erkenntniss osv.» side 130.)

Ricardos lære om verdi og merverdi behøvde imidlertid ikke vente på Rodbertus' «Zur Erkenntniss osv.» for å bli utnyttet sosialistisk. I kapittel 22 i første bok av Kapitalen¹⁷⁾ er det vist til uttrykket «eierne av merproduktet eller kapitalen» fra skriftet «The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russell», utgitt i London i 1821. Betydningen av dette skriftet på 40 sider som Marx reddet fra

16) Kapitalen, første bok, kapittel 15, punkt 1, side 183-188 i Oktoberutgava.

17) Side 34 i del 4 i Oktoberutgava fra 1983.

glemselen, burde framgå allerede av ordene 'merproduktet eller kapitalen' i tittelen. Det heter der, på side 23:

«Uansett hva kapitalisten måtte ha krav på (etter sin egen oppfatning), kan han aldri tilegne seg mer enn merarbeidet (surplus labour), for arbeideren må leve.»

Men hvordan arbeideren lever, og følgelig hvor mye merarbeid kapitalisten kan tilegne seg, er i høyeste grad relativt.

«Om ikke verdien av kapitalen avtar når mengden av kapital øker, vil kapitalistene tvinge arbeiderne til å gi fra seg produktet av alle arbeidstimer bortsett fra det minste de må ha for å overleve. ... Til slutt kan kapitalisten si til arbeideren: Du skal ikke spise brød, for ... det går an å overleve på beter og poteter. Og dit har vi nå kommet!» (s. 23, 24). «Om man kunne få arbeideren til å spise poteter i stedet for brød, kunne man utvilsomt få mer ut av arbeidet hans. Det vil si, hvis han måtte *bruke arbeidet på mandag og tirsdag* til å holde liv i seg og familien når han spiste brød, kunne han klare seg med bare *halve mandag* om han spiste poteter. Den andre halvdel av mandag og hele tirsdag ville være disponible, enten for tjenester for staten eller for kapitalisten.» (s. 26.) «Det må medgis at renta som betales til kapitalistene, enten det er i form av grunnrente, renter på penger eller handelsprofitt, er betalt av andres arbeid.» (s. 23.)

Her har vi altså hele Rodbertus' rente, bortsett fra at det kalles 'interesse' i stedet for rente.¹⁸⁾

Til dette bemerker Marx (side 852 i manuskriptet «Zur Kritik osv.»¹⁹⁾): «Denne nesten ukjente pamfletten – utgitt på et tidspunkt da «den utrolige lappeskomakeren» MacCulloch²⁰⁾

18) Rente kalles jo 'interest' på engelsk, og det er oversatt med 'Interesse' når denne engelske originalteksten er oversatt til tysk. Det er mulig at Interesse var et ord det gikk an å bruke på tysk, men på norsk er det umulig. Derfor er pamflettens generelle begrep om kapitalavkastning, interesse, oversatt med 'rente', som jo også er Rodbertus' generelle begrep om kapitalavkastning. O.a.

19) MEW bind 26, del III, side 234-235.

begynte å vekke oppsikt – inneholder et vesentlig framskritt i forhold til Ricardo. Merverdien, eller profitten, som Ricardo kaller den (ofte bruker han også betegnelsen *surplus product*, dvs. merprodukt), eller renta (interest), som forfatteren av pamfletten sjøl kaller det, karakteriserer han nemlig der rett ut som merarbeid, *surplus labour*, altså arbeid som arbeideren yter gratis, ut over den mengden arbeid som erstatter verdien av arbeidskrafta, eller utover arbeidet som produserer en verdi som er ekvivalent med lønna. Like viktig som det var å redusere *verdien til arbeid*, var det å redusere merverdien (*surplus value*), slik den foreligger som et *merprodukt*, til *merarbeid* (*surplus work*). Faktisk er dette *allerede uttrykt av Smith, og det er et hovedmoment i Ricardos videreutvikling*. Men han fastholdt det aldri i absolutt form.»

På side 859 i manuskriptet²¹⁾ heter det videre: «Hva resten angår, er forfatteren fanget i de økonomiske kategoriene, som han overtar slik de foreligger. Akkurat som når sammenblandingen av merverdi og profitt fører til ubehagelige motsigelser hos Ricardo, skjer det samme når forfatteren døper merverdien til kapitalinteresse.²²⁾ Men riktignok står han over Ricardo for så vidt som han reduserer all merverdi til merarbeid. Når han kaller merverdien kapitalinteresse, framhever han også at med «*interest of capital*» mener han merarbeidets allmenne form, til forskjell fra de særskilte formene grunnrente, rente på penger og handelsprofitt. Men han bruker navnet på en av disse særskilte formene, interest, også som navn på den særskilte forma. Og det er nok til at han havner tilbake i den økonomiske kaudervelsken.» (Slang, står det i manuskriptet).²³⁾

20) «Den utrolige lappeskomakeren» er betegnelsen John Wilson satte på MacCulloch i brosjyren «Some illustrations of Mr. MacCullochs principles of political economy», utgitt under pseudonymet Mordecai Mullion. Lappeskomaker betyr her kløne. O.a.

21) MEW, bind 26, del III, side 250.

22) Se fotnote 18.

23) Kaudervelsk = uforståelig eller meningsløst babbel, eller en blanding av mange språk, eller alt for mange fremmedord. I Marx' manuskript står det 'økonomisk slang', ikke 'økonomisk kaudervelsk', presiserer Engels, men han antar nok at dette engelske ordet ikke blir forstått om han ikke oversetter det. O.a.